

ADA ŠOŠTARIĆ
Beč, Austrija

KVINTESENCIJA PRIUČENOSTI KAO AMANET

„Learning a language involves critical thinking no less than memorization”
Al-Kitaab – Textbook for Beginning Arabic with Website
Kristen Brustad et al., 2011.

„Да је југословенској арабистици потребан преглед арапске граматике
какав је у основним потезима овде оцртан, у то не може бити сумње”
’Наша арабистика и арапска граматика’
Дарко Танасковић, 1972.

„Gramatika je zabavnik za sitne duše.
Sitne duše započinju ratove i komadaju planetu u svakom stoljeću”
Knjiga o Uni
Faruk Šehić (2011), 2018.

Sažetak

Prikaz *Gramatike arapskog jezika* (2005, 2011) redovnih profesora Beogradskog univerziteta u penziji, dr Darka Tanaskovića i dr Anđelke Mitrović, delić je mozaika promišljanja adekvatnog pristupa arapskom jezičkom i gramatičkom sklopu. U radu smo pokazali na koji su način autori najpre decenijama kontinuirano u teorijskim radovima kritikovali svoje kolege, priređivače gramatika arapskog jezika, ponajviše zbog klasičnog pristupa. Kasnije međutim, pišući gramatiku, autori jesu napustili klasičan model, ali su ostali nedorečeni u pogledu kriterijuma za koje su se pravolinijski zalagali na teorijskom nivou. Nakon analize objašnjenja i primerâ gramatičkih jedinica koje su D. Tanasković i A. Mitrović obradili u *Gramatici arapskog jezika* jasno je da su principi evropske arabistike i savremene tendencije u metodici nastave stranih jezika samo nominalno navedeni ciljevi u predgovoru ove normativne gramatike, jer nisu i praktično primenjeni.

Ključne reči: arapski jezik, gramatika, klasičan pristup, savremeni pristup, „štampane greške”, etika, naučni doprinos.

Metodika nastave arapskog jezika živa je tema u današnjim svetskim naučnim krugovima. Njen bitan segment čini analiza udžbenikâ i gramatikâ, kojoj kroz prikaze treba promptno pristupati. Svojevrnsne prednosti ima i pisanje prikaza sa desetljećne vremenske distance.

Gramatiku arapskog jezika redovnog profesora za arapski jezik i književnost u penziji dr Darka Tanaskovića, napisanu u koautorstvu sa dugogodišnjom kolegicom u nauci i nastavi dr Anđelkom Mitrović, objavio je 2005. godine ugledni Zavod za udžbenike i nastavna sredstva iz Beograda. Drugo izdanje pojavilo se 2011. godine.¹

A. Mitrović je od sticanja titule doktora nauka – sa tezom o osnivaču Katedre za orijentalistiku u Beogradu naslovljenom *Naučno delo Fehima Bajraktarevića*, pod mentorstvom profesora Tanaskovića – do odlaska u penziju školske 2020/21. takođe u zvanju redovnog profesora, bila aktivan nastavnik na Grupi za arapski jezik (književnost i kulturu) Katedre za orijentalistiku Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu.²

S obzirom na naučničko-nastavnički renome autorâ, ne čudi da u predgovoru *Gramatike* navode da je rađena sa vizijom univerzitetske nastave:

„Gramatika arapskog jezika namenjena je, pre svega, studentima arapskog jezika [...] Konceptijom, sadržajem i rasporedom gramatičkih jedinica nastojali smo da studentima arapskog jezika obezbedimo efikasno i uravnoteženo formiranje i razvijanje ukupnih jezičkih sposobnosti i kompetencija, prvenstveno gramatičke i lingvističke, a na osnovu njih i komunikativnih kompetencija” (Tanasković, Mitrović 2005, 2011: 3).

Sâmi autori visoko vrednuju i pohvalno govore o svojoj *Gramatici*. Tako u zborniku povodom jubilarne devedesetogodišnjice postojanja Katedre za orijentalistiku, A. Mitrović ističe da je *Gramatika* napisana uz uvažavanje aktuelnih pedagoških i lingvističkih principa i standarda (Mitrović 2019: 297), a pominje je i prilikom navođenja ukupnih doprinosa D. Tanaskovića, odnosno svog ličnog.³ Na sajtu Akademije nauka i umjetnosti „Republike srpske” gde je D. Tanasković inostrani član od 2015. godine *Gramatika* je navedena pri vrhu njegovih arabističkih postignuća.⁴

1 *Gramatika arapskog jezika* – u nastavku teksta *Gramatika*.

U radu koristimo oba izdanja, sa akcentom na drugom („unapređenom”) izdanju.

2 D. Tanasković je bio i recenzent dva udžbenika A. Mitrović – *Arapski jezik 1* i *Arapski jezik 2* – koji su od trenutka izlaska iz štampe 2001. i 2002. kontinuirano bili u upotrebi na Katedri kao udžbenici na predmetima iz oblasti arabističke lingvistike tokom osnovnih studija. Između ostalog, bio je recenzent jezičkog vodiča *Sa arapskim u svet* iste autorke.

3 „Дарко Танасковић (1948; дошао на Катедру 1970) [...] и Анђелка Митровић (1951; постала асистент за оријенталну фтологију 1983) [...] у великој мери су допринели унапређењу наставе арапског језика и књижевности, новом концепцијом и савременим наставним моделима и методиком наставе, као и уџбеницима и граматиком арапског језика, намењеним универзитетској настави (Д. Т. и А. М., Граматика арапског језика, Београд, 2005, 2011)” (Митровић 2019: 292–293).

4 „На почетку академске каријере, Д. Танасковић углавном се бавио лингвистичком арабистиком, у оквиру које је најзначајнији рад докторска теза *Арапски језик у савременом Тунису: Диглосија и билингвизам* (Филолошки факултет, Београд,

Nakon izlaska iz štampe, *Gramatika* je i uvedena kao literatura na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu za predmete Fonetika arapskog jezika, Morfologija i Morfosintaksa arapskog jezika i Sintaksa arapskog jezika.⁵

Nukleus ideje pisanja gramatike arapskog jezika kod autorskog para Tanasković – Mitrović i njen razvojni put možemo pratiti kroz njihove ranije teorijske radove iz oblasti arabistike. Tako D. Tanasković već ranih sedamdesetih godina prošlog veka, baveći se stanjem udžbeničke i gramatičke literature u oblasti arapskog jezika, koje smatra preduslovom svih daljih proučavanja, zaraža da „код нас до данас није написан ниједан уџбеник или преглед арапске граматике намењен универзитетским потребама” i zaključuje da je „нашој средини [...] потребан озбиљан преглед граматике арапског језика, уџбеничког типа, намењен универзитетској настави и усаглашен са њеним захтевима” (Tanasković 1972: 31, 32, 39). A. Mitrović više od dve decenije kasnije skoro identično konstatuje da „[u] jugoslovenskoj arabistici, odnosno u nastavi arapskog jezika, osobito na fakultetima, nedostaje savremena, naučno utemeljena i univerzitetskoj nastavi primerena gramatika arapskog jezika” (Mitrović 1996: 52).

Lajtmotiv zamerka D. Tanaskovića i A. Mitrović gramatikama nastalim na nekadašnjem jugoslovenskom prostoru jeste izražena privrženost klasičnom pristupu arapskom jeziku u pogledu metodologije i sistematizacije građe (Mitrović 1996: 52). Tako D. Tanasković konstatuje da su „[c]ви претходни српскохрватски уџбеници арапског језика били [...], додуше уз делимичан увид у достигнућа европске оријенталистике, лингвистички и методолошки уклопљени у систем традиционалне арапске граматике” (Tanasković 1984: 133).

Autorski tim u svojoj *Gramatici* koncepcijski zaobilazi klasični pristup. Tako i u literaturi kao izvor od šezdeset i dve bibliografske jedinice navodi samo dve arapske gramatike arapskog jezika. To nesumnjivo u konačnici ima manjkavosti u predstavljanju arapskog jezika. Međutim, pošto autori u svojim teorijskim radovima ističu da je za njih primarno iskustvo evropskih arabista i njihovi udžbenici i gramatike arapskog jezika (Mitrović 1996: 47), oni tu ostaju dosledni sebi. Stoga će u ovom radu nas prevashodno zanimati u kojoj su meri autori *Gramatike* konsultovali i uključili aktuelna dostignuća evropske, odnosno zapadne arabistike.

1982, 333 странице), као и Граматика арапског језика ([са А. Митровић] Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2005, 2011”. Vidi: http://anurs.org/public/data/images/news/Darko_Tanaskovic_biografija_bibliografija.docx (datum poslednjeg pristupa 11. 03. 2022.).

5 Navedeni podaci su dostupni i u tabelama „Specifikacija predmeta za knjigu predmeta”, koje su važile i u školskoj 2019/20. do kada smo pratili rad Katedre. Vidi: <http://www.fil.bg.ac.rs/akreditacija-oas-jkk/> (datum poslednjeg pristupa 21. avgust 2022).

D. Tanasković suvereno vlada lingvistikom zapadne provenijencije uz istovremeno razumevanje autentičnosti arapske jezikoslovne nauke i njenih koncepata. U ocenama gramatika autorâ sa prostora nekadašnje SFRJ ističe polje sintakse kao osetljivu oblast jer, kako navodi, u njoj posebnosti svakog jezika na najteže uhvatljiv i objašnjiv način dolaze do izražaja. Stoga najbitnijim smatra jasno određivanje pojma sintakse i njegov obim, jer je, pored opštih, navedenih teškoća, izučavanje ove oblasti arapskog jezika sve do danas „оптерећено нерешеним односом између онога што обухвата арапски 'nahw', с једне, и класична западна синтакса с друге стране” (Танасковић 1972: 42). I u prikazu *Gramatike arapskoga jezika* Teufika Muftića D. Tanasković ponavlja da obrada sintakse za svakog sastavljača fundamentalne gramatike arapskog jezika predstavlja veliko iskušenje zbog analitičkog razdvajanja i sistematizovanja građe koja bi pripala morfologiji od one u sintaksi, a i već pomenutog nepodudaranja opsegâ sintakse, pritom ocenjujući da T. Muftić to samo uzgred spominje a dalje ne problematizuje (Танасковић 1999: 254).

U *Gramatici* se autorski tim ovoj temi više teorijski ne vraća i odvaja morfologiju sa elementima sintakse od poglavlja o sintaksi. Pored poglavlja *Morfologija sa elementima sintakse* (stranice 31–349) i *Sintaksa (rečenice)* – stranice 351–382, *Gramatika* sadrži i sledeće delove: *Predgovor* (stranice 3–4), *Uvod* (stranica 7), *Semitski jezici* (stranice 9–20), *Fonetika arapskog jezika* (stranice 21–29), *Literatura* (stranice 383–384), *Indeks* (stranice 385–388) i *Sadržaj* (stranice 389–391).

Upravo zbog važnosti koju sintaksi pripisuje D. Tanasković u svojim teorijskim radovima, smatrajući da će ona stoga biti i detaljno obrađena u *Gramatici*, fokus našeg rada biće na delu o sintaksi, dok je zbog pomenute sistematizacije bilo neophodno zahvatiti i u morfosintaksički deo (Morfologiju sa/s elementima sintakse). Ovakav selektivan pristup smatramo legitimnim ugledajući se upravo opet na jedan postupak profesora Tanaskovića kada u prikazu *Udžbenika arapskog jezika sa vježbankom i rječnikom* svog starijeg univerzitetskog kolege, profesora dr Radeta (Rada) Božovića, isticanje određenog dela *pravda* na sledeći način:

„Сразмерно дуго задржавање у овом приказу на делу Божовићевог *Уџбеника* посвећеном арапској фонетици, супрасегментном слоју и писму било је, пре свега, нужно управо због његове несразмерне краткоће и недовољности, а затим, сматрали смо да ће нас детаљнија илустративна анализа једног, иако некохерентно саопштеног, ипак предметно јединственог и за целину у много чему репрезентативног одсечка књига ослободити потребе да подједнако исцрпно износимо критичка запажања у вези с граматичком грађом, методички распоређеном у 48 лекција, где ћемо се задржати само на ономе што нам се чини

najbitnije. У супротном, поготово уз навођење примера, нашем осврту би запретила озбиљна опасност да опсегом достигне обим Божовићевог текста” (Танасковић 1984: 137).

Iznenadjujuće, pak, upravo je i deo o sintaksi, odnosno rečenicama u *Gramatici* autorskog para Tanasković – Mitrović dat na samo tridesetak stranica – dakle, neodgovarajuće koncizno spram važnosti teme koju i D. Tanasković ističe.⁶

Neadekvatni primeri propraćeni nejasnim teorijskim objašnjenjima

U *Gramatici* autori Tanasković i Mitrović ostavljaju u izvesnoj magli to koji arapski jezik nastoje da predstave. Oni u teorijskom delu navode pretklasičnu, klasičnu i modernu fazu arapskog jezika (Tanasković, Mitrović 2005, 2011: 12), ali nigde eksplicitno ne navode koja *faza* se obrađuje u *Gramatici*. S obzirom na veliki broj primera koje autorski tim *ad verbum* preuzima iz Kauvanovog (Cowan) dela *An Introduction to Modern Literary Arabic* pretpostavljamo da se povode za njegovim stavom:

„As the fundamental grammar of written Arabic has hardly changed at all during the last thirteen centuries this book may well serve as an introduction to the classical language also” (Cowan 1958: v).

Uostalom, slično osamdesetih godina piše i D. Tanasković, da „[y]след специфичних друштвено-историјских и развојних околности, када је књижевни арапски језик у питању, на плану норме није могуће јасно и недвосмислено разграничити класичну и савремену фазу његове еволуције, што је пресудно допринело да се уџбеници савременог језика све до најновијег времена стриктно ослањају и на она правила савршено систематизоване традиционалне граматике класичног језика коју је савремена, махом још ненормирана језичка употреба битно релативизовала, па чак и практично ставила ван снаге” (Танасковић 1984: 142). Међутим, нешто млади Танасковић коментаришући научни рад Т. Муфтића закључује да су „[с]ва питања на којима се Муфтић огледао од битне [...] важности за науку, али углавном немају непосредније везе са достизањем неких практичних циљева. Будући чврсто на терену

6 U *Gramatici* su u okviru poglavlja *Sintaksa (rečenice)* obrađene sledeće oblasti: „Glagolska i imenska rečenica” (str. 353–354), „Upitne rečenice” (str. 354–357), „Izrične (deklarativne) rečenice” (str. 357–361), „Sintaksa glagola لَإ” i „Direktno i indirektno pitanje” (str. 361–363), „Namerne (finalne) rečenice” (str. 363–366), „Vremenske (temporalne) rečenice” (str. 366–370), „Načinske/poredbene rečenice” (str. 370), „Načini izražavanja stanja u arapskom jeziku” (str. 371–375), „Pogodbene (kondicionalne) rečenice” (str. 375–380), „Rečenice s dvočlanim sastavnim veznikom” (str. 380–382) i „Suprotne rečenice s dvočlanim veznicima” (str. 382).

класичног арапског језика, Муфтић се ретко приближава питањима савременог” (Танасковић 1972: 35).

Pregledanjem *Gramatike* D. Tanaskovića rađene u koautorstvu sa više-decenijskom kolegicom sa kojom je na osnovu uvida u njihove arabističke članke delio *gro* naučničkih svetonazora, možemo uz blažu ocenu reći da oni u pogledu ove teme ostaju naučnički nedorečeni.

Već na samom početku obrade pogodbenih/kondicionalnih rečenica autori daju podjednaku važnost pogodbenim veznicima „in” i „idā”. Uvodna četiri primera kompletno su preuzeta iz Kauvanove gramatike (Tanasković, Mitrović 2005, 2011: 376; Cowan 1958: 195), iako su postojali savremeniji priručnici od kojih autori jedan i navode u *Literaturi*, a u kojima je data važna napomena da je „idā” prevladalo u savremenom jeziku. Interesantno je ovde podsetiti i na to da D. Tanasković u članku objavljenom krajem osamdesetih godina, „’Autobiografija’ Usame Ibn Munkiza – jedinstveni jezički spomenik”, kojem je osnova njegova magistarska teza, konstatuje sledeće: „Možda je baš sposobnost čestice ’idā da istovremeno izrazi vremenski i uslovni prizvuk doprinela tome da ona postepeno, tokom razvoja jezika, počne potiskivati čisto kondicionalno ’in. Odras tog kretanja može se zapaziti i u književnom jeziku” (Tanasković 1978: 261).

Ostaje nejasno zašto taj važan jezički podatak na dijahronijskoj, pa samim tim i sinhronijskoj ravni nije i u *Gramatici* naznačen.

Nakon primera za rečenice sa veznikom „in”, sledi objašnjenje za upotrebu veznika „idā”: „Ukoliko je protaza uvedena veznikom إِذَا – ’ako’, ’kada’, u njoj je, po pravilu, isključivo perfekat, dok u apodozi mogu biti perfekat i jusiv” (Tanasković, Mitrović 2005, 2011: 376).

Prvi primer preuzet iz Kauvana (Cowan 1958: 195) fino uokviruje navedeno teorijsko objašnjenje.⁷ Međutim, drugi primer ostavlja studente-čitaoce zbunjene jer nije *najavljeno* da u apodozi može da se javi i imperfekat (kome je još i predmetnuta čestica *sīn* za futur – naznačeno niže masnim slogom). Istovremeno je u protazi nakon pogodbenog veznika dat imperfekat za prošlost, što se još i može u određenoj meri tolerisati jer on odgovara imperfektu u srpskom jeziku, ali je jednako neprecizno navesti bez prethodnog teorijskog objašnjenja ili upozorenja:

“إِذَا كُنْتُ لَا أَسْتَطِيعُ أَنْ أَعْفِرَ فَسَأُحَاوِلُ أَنْ [...]”
(Tanasković, Mitrović 2005, 2011: 376).

Da u apodozi može da se javi imperfekat zapravo jeste objašnjeno, ali tek dve stranice kasnije, nakon drugih teorijskih objašnjenja i mnoštva primera. Ovakav redosled teorijske eksplikacije u najmanju ruku čudi, imajući

7

“إِذَا ذَهَبْتَ ذَهَبْتُ أَذْهَبُ مَعَكَ”
Ako budeš išao, ići ću s tobom” (Tanasković, Mitrović 2005, 2011: 376).

u vidu akribičnost i poštovanje pravila metodike nastave jezika na koje autori *Gramatike* opominju svoje prethodnike. A. Mitrović uglednom bosanskohercegovačkom profesoru Besimu Korkutu zamera da se u njegovoj *Gramatici arapskog jezika za I i II razred klasične gimnazije* dâ „zapaziti veliki nesklad između teorijskog tumačenja pojedinih gramatičkih kategorija i njihove upotrebe u vežbama /npr. glagol je objašnjen tek na stranici 148, a mnogo pre toga upotrebljavaju se razni glagolski oblici/, što je sa stanovišta metodike nastave jezika teško prihvatljivo.” (Mitrović 1996: 46).

Da autori Tanasković i Mitrović sâmi u tom smislu nisu ni na drugim mestima u *Gramatici* akribični vidimo i na istom primeru koji smo prethodno naveli, jer je u njemu apodoza uvedena veznikom „fa” (Tanasković, Mitrović 2005, 2011: 376). To da se na ovakav način može uneti posledični smisao objašnjeno je na stranici 377, ali čak i tada objašnjenje nije kompletno, jer autori kao okidače za pojavljivanje ovog veznika na početku apodoze navode „imensku rečenicu”, „imperativ”, „prohibitiv” i „kategoričnu futursku negaciju sa ‘lan’” (Tanasković, Mitrović 2005, 2011: 377), ali ne i slučaj kada se „fa” javlja usled „sîn”.

Kod navođenja veznikâ za irealne pogodbene rečenice zbog susreta latinice i arapskog pisma u tekstu *Gramatike* dolazi do nejasnoća gde jedan složeni veznik prestaje a gde počinje drugi (Tanasković, Mitrović 2005, 2011: 379). Takvo premetanje teksta pri susretu dekstrorsnog i sinistrorsnog pisma relativno se često dešava, i ne treba svu krivicu svaliti na autore već delom i na prelamače teksta. Ostaje, međutim, nejasno zašto je veznik „law lâ” dat kao veznik kojim se uvode irealne pogodbene rečenice kada su glagolske, a da nije objašnjeno da se nakon njega javlja i ime(nica), što je uostalom u irealno hipotetičkom rečeničnom periodu jedino i slučaj. Autori potom navode primere u kojima su objašnjeni svi pobrojani irealno pogodbeni veznici, ali ne i primer za veznik „law lâ”. Doduše, na sledećoj stranici će se ispod novog teorijskog pasusa posvećenog vremenskoj aktuelizaciji datog rečeničnog perioda naići na primer i za ovaj veznik:

لَوْ لَا النَّمَاءَ لَكَانَتِ الْحَيَاةُ مُمِلَّةً

Da nije vode život bi bio grozan” (Tanasković, Mitrović 2005, 2011: 380).

Ustrajnost, ipak, za neiskusne studente-čitaoce ne rezultira olakšanjem, jer ovde primer sadrži grešku. Imenica „mā” (srp. „voda”) data je u akuzativu umesto u nominativu; a nominativ je u ovom slučaju obavezan, bilo da se tumači kroz ulogu subjekta ili na druge načine – neupitan je!⁸

8 Autori na stranici 326 u jednom drugom primeru navode opet pogrešan padež – akuzativ: لَوْ لَا تِلْكَ الْحِكْمَةَ...”

(Tanasković, Mitrović 2005, 2011: 326).

O upotrebi nominativa u ovoj konstrukciji vidi: Ryding 2005: 655; Wright 1979 II: 7.

Sintaksički važna oblast svakako su i glagoli „kāna wa aḥawātuhā” – dosl. „sestre glagola *kana*” – (Tanasković, Mitrović 2005, 2011: 201–204), gde autori podbacuju i u teorijskom objašnjenju. Započinju ispravno da po ugledu na pomoćni glagol *kana* iza ovih glagola sledi imenski predikat u akuzativu, u nastavku navodeći tri primera glagola kojima se *rešava* priloška konstrukcija u srpskom „još uvek”. Međutim, tu se već u prvom primeru namesto imenskog predikata u funkciji predikata javlja imperfekat, a što se nastavlja i u navedenim primerima na narednoj stranici. Mogućnost da se predikat (ar. „ḥabar kāna”) pored imena u akuzativu (ḥabar manṣūb), dakle kao imenski predikat, izražava i glagolom (ar. ḡumla fi ‘liyya – dosl. glagolskom rečenicom) jeste veoma frekventna, ali za „modalne glagole” u *Gramatici* nije objašnjena. Dalje, nije precizno objašnjeno ni na koji način se subjekat, ukoliko je izdvojen van glagola, upotrebljava u konkretno ovom složenom glagolskom sklopu (modalni/nepotpuni glagol + dopuna u vidu glagola). To izaziva nedoumicu kod studenata u situaciji kada treba pravilno upotrebno aktivirati datu složenu glagolsku konstrukciju.

„Štamparske” greške

S obzirom na potencijalnu dugoročnu štetu po proces (studentskog) usvajanja jezika, granica između onoga što imenujemo štamparskim greškama i materijalnih grešaka u ovakvoj vrsti univerzitetskog priručnika je porozna. I sâm D. Tanasković pri analizi udžbenika R. Božovića koristi sintagmu „граматичке (штампарске?) грешке” (Танасковић 1984: 142) da bi potom i pojasnio:

„Спољашњу страну ове књиге одликује допадљива опрема, квалитетан папир и добра (offset) штампа, али овај повољан утисак, на жалост, кваре штампарске грешке, којих је у сваком случају одвише за једну почетницу, где се, бар када је о арапском делу текста реч, мора рачунати на скромно предзнање, а, самим тим, и ограничене исправљачке моћи корисника” (Танасковић 1984: 143).

U nastavku našeg rada, zbog ograničenog prostora, ukazaćemo samo na pojedina izraženo problematična mesta u *Gramatici* nastala usled „štamparskih” grešaka, premda ih ima mnogo više.

Pri predstavljanju futura II (futura egzaktnog) na dva mesta kod odričnih oblika, kada se negira glavni glagol, dat je perfekatski oblik glagola „kāna” umesto imperfekatskog „yakūn”. Time je primer u kontradikciji sa prethodno datim teorijskim objašnjenjem da se ovo složeno glagolsko vreme gradi pomoću glagola „kāna” u imperfektu:

„Futur drugi [...] Gradi se kombinovanjem imperfekta glagola كَان i perfekta glavnog glagola [...] Odrični oblici futura II mogu se graditi dvojako: negiranjem bilo pomoćnog, bilo glavnog glagola.

Odrični oblik

لَا يَكُونُ فَعَلٌ، كَانَ مَا فَعَلَ/كَانَ لَمْ يَفْعَلْ

Potvrđni oblik

يَكُونُ (فَدُ) فَعَلٌ

(Tanasković, Mitrović 2005, 2011: 209). U nastavku ove gramatičke jedinice dato je pet primera od kojih niti jedan sa odričnim oblikom futura II, čime bi se eventualno *izmirilo* prethodno navedeno teorijsko objašnjenje sa oblicima datim u tabeli.

Pri objašnjavanju sintakse glagola „qāla” u značenju „reći”/„kazati” autori stupaju i na omiljeno tlo kontrastivne analize srpskog i arapskog jezika koju inače u svojim teorijskim radovima kontinuirano potenciraju kao izrazito važan segment za nastavu. Ovde napominju da pri gradnji direktnog govora treba koristiti veznik „inna”, a ne „anna” (srp. „da”) – nameravajući, pretpostavljamo, da spreče interferenciju maternjeg jezika („da”) – da bi potom dali primer sa zbunjujućom vokalskom greškom (dato masnim slogom u odnosu na original):

”قال (:) إِنِّي سَوْفَ أُسَافِرُ إِلَى الرَّبَابِ.”

(Tanasković, Mitrović 2005, 2011: 361). Iznad konsonanta *nūn* ne može biti stavljen znak za kratki vokal *a* (*fatha*) s obzirom na to da odmah potom sledi zamenički sufiks za prvo lice jednine; tu mora stajati oznaka za vokal *i* (*kasra*).⁹

Profesorka Mitrović bila je dugi niz godina i nastavnik na predmetu Fonetika arapskog jezika, gde se na početku uči – kako je to uostalom istaknuto i u univerzitetskom udžbeniku Srđana Jankovića *Arapski izgovor: s osnovama arapskog pisma* navedenom i u literaturi *Gramatike* – o sveprisutnosti koartikulacije; da je artikulacija jednog glasa neposredno povezana s artikulacijom drugog, odnosno da prelazi u artikulaciju drugog.

„Prirodna posljedica da se glasovi nižu jedan na drugi jeste da se pojedini glasovi ne mogu javljati u jednom za svagda datom neizmijenjenom obliku, već postoji mnogo nijansi u njihovom izgovoru, zavisno od susjednih glasova, od najbliže fonetske okoline. Susjedni glas će djelovati, makar i u najsitnijoj, najneprimjetljivijoj nijansi, na njegov izgovor isto kao što će se osjećati i obrnut uticaj” (Janković 1987: 32).

9 Ova vrsta greške podseća na pogrešno napisan glagol na kraju primera za pogodbenu rečenicu u *Gramatici* – čime se on čita npr. „ansaj” umesto „ansā”:

”وَإِذَا كُنْتُ لَا أَسْتَطِيعُ أَنْ أَعْفِرَ فَسَأَحْوِلُ أَنْ أَنْسَى”

(Tanasković, Mitrović 2005, 2011: 376).

Autori uz relativno mali ukupan broj primera za ovu složenu gramatičku oblast („Pogodbene rečenice”) dozvoljavaju sebi da dâti primer ponove dve stranice kasnije, doduše predmećući istom primeru veznik *wa*. Iz drugog pokušaja ispravno navode glagol na kraju:

”وَإِذَا كُنْتُ لَا أَسْتَطِيعُ أَنْ أَعْفِرَ فَسَأَحْوِلُ أَنْ أَنْسَى”

(Ibid.: 378).

Ovo je naročito primetno u emfatičkom konsonantskom ozračju i utiče na to da se pojedini glasovi u njihovoj blizini *čuju* kao emfatici, premda to nisu. Stoga zapanjuje da frekventnu leksemu „šāmit” (srp. „čutljiv”, „nem”; termin u fonetici „konsonant”) autori navode kao „šāmit” (Tanasković, Mitrović 2005, 2011: 203). Istog intenziteta neoprostivo jeste i „mešanje” leksemâ „fahm” (razumevanje) i „faḥm” (ugalj) na stranici 307 (Ibid.), ili glagolâ „karrara” – „ponavljati” i „qarrara” – „odlučiti” (Ibid.: 80). Posebno zapanjuje da je kulturološki markantna leksema „šabr” data kao „sabr” (Ibid.: 38).

U poglavlju Množina/Plural (stranice 232–243) Tanasković i Mitrović napominju da „[n]eke reči mogu imati i više oblika slomljenog plurala (dva, najviše tri u upotrebi), a neke i slomljeni i spoljašnji plural” (Tanasković, Mitrović 2005, 2011: 242). Autori kasnije u *Gramatici* navode oblik spoljašnjeg plurala/sufiksalne množine od prideva „našīt”, upotrebljen u atributivnoj sintagmi:

«الطَّالِبُونَ النَّشِيطُونَ»
vredni studenti”

(Ibid.: 301). Ovde se radi o delikatnom *pitanju* koje, ako se adekvatno ne objasni, već tokom školovanja neretko se pogrešno usvaja što se potom kasnije u svakodnevnoj jezičkoj upotrebi veoma teško, a najčešće zapravo nikada do kraja ne iskorenjuje. Navedeni oblik sufiksalne množine od datog prideva – „našītūn” – iako hipotetički (morfološki) izvodiv – u jezičkoj praksi se veoma retko koristi, o čemu svedoči frekvencijska prednost oblikâ za slomljeni plural. Nemaju svi pridevi oblik za sufiksalsnu množinu muškog roda, što je odabirom konkretno ovog primera ostalo u praktičnom smislu nerazjašnjeno, iako je i to zasebno ranije teorijski pomenuto (Ibid.: 233).

U *Gramatici* nisu zasebno objašnjeni načini za *prevođenje* izraza „treba da”, međutim, jedna od mogućnosti se javlja u delu o izričnim (deklarativnim) rečenicama, gde umesto da bude vokalizovan kao „yadžibu” glagol je vokalizovan sa sukunom (ar. sukūn) na kraju, kao da iza poslednjeg konsonanta ne sledi vokal – „yadžib” (Ibid.: 358). Da se ovde ne radi o štamparskoj već materijalnoj grešci govori podatak da je ovaj glagol na isti pogrešan način naveden u udžbeniku A. Mitrović *Arapski jezik 2*, za koji je, što je ranije pomenuto, jedan od dva recenzenta bio i D. Tanasković (Mitrović 2001: 102). Ovaj glagol se zaista „čuje” tako u pauzalnoj formi (yadžib), ali u *Gramatici* primeri na arapskom nisu navedeni u pauzalnoj već kontekstualnoj formi, te je stoga moralo da stoji „yadžibu”.

Kontempliranje o cilju, bez realne osnove

U prvom pasusu *Predgovora* autori najavljuju i svoju glotodidaktičku viziju prema kojoj će *Gramatika* korisnicima pomoći u razvoju komunika-

tivnih kompetencija (Tanasković, Mitrović 2005, 2011: 3). Time saučestvuju u svojevršnom *ad infinitum* petrifikovanju jedne poodavno okoštale i fatalne zablude. O komunikativnim kompetencijama se u SAD govorilo već 1982. godine kada su objavljena uputstva *Arabic Proficiency Guidelines*, ACTFL (Belnap 2018: 37), povodom čega se par godina kasnije oglasio i eminentni stručnjak R. Alen (Allen: 1985). Prelazak na integrativni pristup (Integrated Approach; IA) – simultana nastava na standardnom arapskom jeziku i dijalektu/dijalektima – isprobava se već od 1989. godine, tačnije u učionicama i praktično od zimskog semestra 1990. godine na Kornel (Cornell) univerzitetu (Belnap 2018: 39; Younes 1990; Younes 2014: 32, 33). D. Tanasković je i tada bio u toku sa problematiziranim pitanjima, jer se već 1980. godine u članku više nego indikativnog naslova „Koji arapski jezik učiti?” javlja glasom nekoga ko razume potencijalne nastavne i metodičke probleme spram diglosijskog spektra, odnosno diglosijskog kontinuuma u arapskom jeziku.

Autori Tanasković i Mitrović u *Gramatici* posvećuju odeljak temi diglosije (Tanasković, Mitrović 2005, 2011: 13–15), ali samo na teorijskom nivou, jer koncipiranim načinom izlaganja gramatičkih jedinica ne pomažu u razvijanju komunikativnih kompetencija, ako, da dozvolimo sebi dozu spekticizma, zapravo i ne odmažu. Kočnica u razvoju komunikativnih kompetencija jeste upravo insistiranje na pojedinim gramatičkim oblicima koji zadugo (ako ne i zauvek?!) odlažu slobodnije komuniciranje. Postoje gramatike namenjene podsticanju komunikativne kompetencije, ali u njima je akcenat na onim gramatičkim oblicima koji omogućavaju studentima da od prvog dana aktiviraju konverzacijski nivo, te stoga u takvim priručnicima mnoge gramatičke oblasti ostaju (planski) izostavljene (Turner 2018: 145). Suprotno tome, autori Tanasković i Mitrović, na primer, daju kompletnu konjugaciju glagola *laysa* (Tanasković, Mitrović 2005, 2011: 199–201) ne informišući studenta, ni napomenom, da se u govornom jeziku za sve te komplikovane oblike koristi pretežno leksema „miš”, odnosno njene dijalekatske/regionalne/teritorijalne varijacije. Bez obzira na to što je to dijalektizam, a što je ovo normativna gramatika, to bi, primera radi, mogao biti jedan od načina stimulisanja komunikativnih kompetencija u arapskom, koje, kako je poznato u modernoj glotodidaktičkoj nauci, ne mogu sasvim isključiti ni dijalekat. Uostalom, realnost arapskog diglosijskog kontinuuma poznata je i sâmim autorima, jer u *Gramatici* s pravom konstatuju „da je standardni jezik, osim sasvim izuzetno, u usmenoj upotrebi uvek donekle 'dijalektizovan'” (Tanasković, Mitrović 2005, 2011: 14).

Autori, uvereni smo, razumeju i neophodnost što ranijeg otpočinjanja sa preslikavanjem navedene jezičke realnosti na metodički plan, jer u *Gramatici* ističu da je korisno „i tokom nastave književnog/standardnog jezika na adekvatan i pravovremen način davati određene podatke o tzv. opštim dija-

lektizmima, odnosno sistemskim tačkama strukturnog razlikovanja 'višeg' i 'nižeg' varijeteta" (Tanasković, Mitrović 2004, 2011: 15). Ovaj predlog ima korene u ideji D. Tanaskovića sa početka osamdesetih: „Ako se posle ovog sažetog i svakako nepotpunog pregleda različitih primenjivanih ili samo predlaganih nastavnih modela vratimo pitanju *koji arapski jezik predavati?* i pokušamo da damo odgovor s pogledom na naše, jugoslovenske uslove i okolnosti, čini nam se da bi najbolje bilo ubrzano nastaviti sa razvijanjem nastave savremenog književnog (standardnog) arapskog jezika, uz postepeno nanošenje osnovnih obaveštenja kontrastivnog tipa na relaciji prema govornom varijetetu" (Tanasković 1980: 70).

Dakle, ako je tako nešto učinkovito raditi tokom nastave, ne treba li makar u osnovnim crtama to naznačiti i u gramatici namenjenoj univerzitet-skoj nastavi, izdatoj u XXI veku kada je u evropskim gramatikama – onim za autorski tim neupitnim uzorima – tako nešto postalo praksa? U izuzetnoj gramatici *Standard Arabic: An Elementary – Intermediate Course* E. Šulca (Schulz) i koautorâ, čijim se arapskim primerima autorski tim Tanasković – Mitrović koristio da bi objasnio pojedine gramatičke jedinice (uporediti na primer stranicu 367 *Gramatike* i stranicu 319 navedenog dela), ova grupa profesora sa čuvenog Lajpciškog univerziteta povlači paralele sa dijalektima. Pri obradi morfologije podvostručenih glagola (*Verba mediae geminatae*) napominju da se u većini dijalekata menjaju poput krnjih glagola (Schulz et al. 2000: 330). Ovo nije nepoznato ni D. Tanaskoviću, jer se on bavio i razlikama u glagolskoj konjugaciji na relaciji standard-dijalekt/dijalekti, između ostalog i podvostručenim glagolom. Tako je, suštinski i preciznije od lajpciških autorâ, primetio da „[u] oblicima prvog lica jednine glagola dalla i šaqqa takođe nema disimilacije, ali je između korena i ličnog nastavka umetnuto jedno 'y', čime se oblik približava II glagolskoj formi tzv. krnjih glagola" (Tanasković 1978: 247).

Na važnost ovakvog pristupa opominje i neprikosnoveni autoritet u oblasti sociolingvistike K. Hols (C. Holes), čiju poznatu studiju iz 1995. godine – *Modern Arabic – Structures, Functions and Varieties* – autori iz neobjašnjivih razloga nisu uključili u literaturu *Gramatike*:

„In normal face-to-face conversation, as opposed to writing, however, a blanket switch dialect to 'pure' MSA is rare indeed, even if it were within the ability of most Arabic speakers, and is a strategy which is resorted to only when all else fails. In practice, of course, it is rare for all else to fail" (Holes 1995: 5).¹⁰

Postoji jedan mali deo u *Gramatici* gde je prikazan slobodniji pristup jeziku – pri objašnjavanju privativne uloge imeničkog elementa „ğayr" za

10 MSA – Modern Standard Arabic.

koji autorski tim navodi da „[i]ako stoji na mestu regensa genitivne veze [...] ovako upotrebljen može da dobije određeni član ukoliko je imenica na koju se odnosi pridev čiji je [...] deo, određena. U vezi s ovim određivanjem nema čvrstog pravila, jer je reč o pojavi u razvoju” (Tanasković, Mitrović 2005, 2011: 262). Ipak, i ovde se moglo otići korak dalje i reći da se u slučaju kada je imenica određena „ġayr” može javiti sa određenim članom, a da pridev čiji je „ġayr” deo bude u neodređenom vidu. O tome recimo ima reči u *Modern Written Arabic: A Comprehensive Grammar* (Badawi et al. 2004: 235), koju je autorski tim Tanasković – Mitrović propustio da konsultuje i uvrsti u literaturu svoje *Gramatike*. Pritom nam je poznato da se primerak ovog sjajnog priručnika nalazi već više od decenije i u biblioteci Katedre za orijentalistiku Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

Zapravo, niko ne bi ni očekivao da ova tanušna *Gramatika* pomogne studentima u razvoju komunikativnih kompetencija. No, kako autori sâmi nalaze za shodno da to istaknu, a da to kako smo pokazali nije realno očekivati, naučno-etička savest nam nalaže da se prisetimo još jednog detalja iz ne tako davne prošlosti kada je D. Tanasković na osnovu kopije rukopisa referata uglednog arabiste Hasana Kalešija „Problemi arabistike u Jugoslaviji” konstatovao sledeće:

„Kaleši je [...] ukazao [...] na potrebu iznalaženja 'pravilnog odnosa u izučavanju klasičnog i savremenog književnog jezika', ali je u potpunosti zanemario temeljnu realnost diglosije, koja je besumnje osnovni kamen spoticanja, i to ne samo u pogledu izgrađivanja optimalnog nastavnog modela. Ovo zanemarivanje nije stvar slučajnosti, već naprotiv, uverenosti da jedino književni jezik može biti i treba da bude predmet nastavnog i naučnog interesovanja” (Tanasković 1980: 66).¹¹

Na tragu navedene zamerke profesora Tanaskovića, uz sva nominalna združena nastojanja njegova i koautorke Mitrović da naprave odmak u odnosu na klasičan pristup arapskih gramatičara i uključe, i u ovom sociolingvističkom segmentu, *iskustvo evropskih arabista*, nismo uz svu dobru nameru uspeli da vidimo gde je u *Gramatici* u tom pogledu i praktično načinjen pomak.

Popеровско *objective knowledge* u izvedbi beogradske orijentalistike

Višedecenijsko nadopunjujuće i preplićuće pregalaštvo autorâ D. Tanaskovića i A. Mitrović u analiziranju gramatika i udžbenika arapskog jezika na prostoru nekadašnje SFRJ rezultiralo je 2007. godine i mentorstvom profesorke dr Mitrović u izradi magistarskog rada mr Tatjane Kojić, naslovljenog

11 Kaleši, H., *Problemi arabistike u Jugoslaviji* – referat za osnivačku skupštinu Društva orijentalista Jugoslavije, 24. 11. 1963.

Gramatike i udžbenici arapskog jezika na srpskom (srpskohrvatskom) jeziku. Ovakav transgeneracijski timski rad nije neuobičajen za projekte kao što je izrada jedne ozbiljne gramatike. Setimo se, recimo, Erpenijusove (Thomas Erpenius, 1584–1624) *Grammatica Arabica*, koja je, kada se pojavila 1613. godine, predstavljala prelomnu tačku u istoriji evropskog izučavanja arapske gramatike u Evropi (Loop 2017: 5). Preštampana je više puta, uz intervencije raznih velikana orijentalistike – Golijusa (Jacob Golius, 1596–1667) 1656, pa polovinom 18. veka Šultensa (Alber Schultens, 1686–1750) i dva veka dominirala u nastavi arapskog jezika na Zapadu; sve do pojave de Sasi-jeve (Silvestre de Sacy, 1758–1838) *Grammaire Arabe* 1810. godine (Fück 1955: 64–65). Verujemo da je i za autorski tim Tanasković – Mitrović ovakva zapadnoorijentalistička posvećenost bila dodatna inspiracija.¹²

T. Kojić svojom magistarskom radnjom ne donosi mnogo originalnog. Uglavnom, citiranjem ili parafrazom, opetuje ranije iznesene stavove svojih profesora D. Tanaskovića i A. Mitrović u pogledu gramatika nastalih na tlu nekadašnje SFRJ. Ono što njen rad donosi kao novinu jeste prikaz delova *Gramatike* za koju T. Kojić najpre konstatuje:

„Уз *Граматику* Теуфика Муфтића, ова *ГраMATИКА* је једина граMATИКА арапског језика нормативног типа на српском језичком подручју, уз то намењена је универзитетској настави. Већ из **Предговора** јасан је методички приступ који су аутори користили. Аутори су овај приступ базирали на принципима савремене методике наставе страног језика, као и на потребама наставе арапског језика на Катедри за оријенталистику Филолошког факултета у Београду” (Кojiћ 2007: 103).¹³

U nastavku T. Kojić ističe da se „[a]утори ове *ГраMATИКЕ* [...] разликују у приступу диглосији у односу на Теуфика Муфтића. Док Муфтић овом проблему прилази са становишта класичних арапских филолога, Дарко Танасковић и Анђелка Митровић овом проблему приступају са становишта савремене арабистике” (Кojiћ 2007: 104).

Iako autorka po ovom pitanju ne elaborira dalje u svom magistarskom radu, smatramo da bi ovakva ocena bila tačna jedino da su autori Tanasković i Mitrović, uz teorijski deo istovremeno i kroz primere ili makar u napome-

12 Zaključak o datom *veltanšauungu* autorskog tima izvodimo na osnovu sledećeg odlomka iz pogovora D. Tanaskovića u *Istoriji arapske književnosti* Frančeska Gabrijelija:

„За италијанску оријенталистику је све до данас карактеристична изразито снажна међугенерациска повезаност, свест о припадности једној школи, смерно и искрено осећање дуга и захвалности учитељима, то племенито научничко својство које једино осيونост недоученог и примитивног дућа моће аутоматски поистовећивати са конзервативизмом и неоригиналношћу” (Tanasković 1985: 299).

13 Iz poštovanja prema uvaženom rahmetli profesoru Teufiku Muftiću, a iznad svega zbog naučne istine, ovde treba istaći da je njegova gramatika napisana na bosanskom jeziku, i pritom objavljena u Sarajevu!

nama, povukli paralele i sa pojedinim dijalekatskim specifičnostima. No, već smo pokazali da je to, u praktičnom smislu, izostalo.

T. Kojić posvećuje odeljak svoje teze i složenim (analitičkim) formama glagolskog izražavanja vremena ističući da se ta gramatička jedinica ne obrađuje u starijim gramatikama i udžbenicima, osim u Božovićevom udžbeniku, akcentujući u fusnoti 112 da je obrada ovih formi kod njega „веома штупа” (Kojić 2007: 109). Prema našim uvidima, R. Božović korektno navodi odričan oblik, onaj gde se negira pomoćni glagol (Božović 1995: 108), dok Tanasković i Mitrović idu, činjenica je, korak dalje i daju primer gde se negira i glavni glagol, ali, kao što smo već rekli, sa nepodudaranjem objašnjenja i primera na arapskom jeziku, koje, pak, T. Kojić ne uočava ili smatra nebitnim da navede.

Magistrica Kojić posebno izdvaja pogodbene rečenice koje smo i mi ranije obradili i navodi da *Gramatika* „пружа најпрецизнија објашњења у односу на старије граматике и уџбенике” (Kojić 2007: 113). Ovakva konstatacija T. Kojić bi se mogla i prihvatiti kao donekle tačna da nije pasusa koji sledi:

„Дата правила обухватају све синтаксичке одлике ових реченица. Затим су дати примери који својом прецизношћу помажу схватању ове граматичке јединице” (Kojić 2007: 114).

Sa navedenim se mi nikako ne možemo složiti, jer primeri nisu precizni, a pogotovo nisu obuhvaćene sve sintaksičke odlike ovih rečenica. Ograničeni smo prostorom da ovde navedemo sve nedostatke, ali ako se vratimo već pominjanom složenom vezniku „law lā”, možemo dodati i to da nije objašnjeno da se na ovaj veznik nadovezuje zamenički sufiks ili masdar, odnosno da je tu na snazi izostavljeni predikat – eng. „elided predicate” (Badawi et al. 2004, 2016: 651, 726). Ni teorijski, a ni primerom nije objašnjeno da se takav rečnički sklop može neretko javiti i u inverziji – te da se tada apodoza ne uvodi sa česticom „la”. To objašnjavaju Badawi i koautori (Ibid.: 652, 727) pozivajući se na primere iz Kantarina (V. Cantarino), a sva tri toma Kantarinovog remek-dela *Syntax of Modern Arabic Prose* Tanasković i Mitrović navode u literaturi. Uostalom, jasno se o tome izjašnjavaju i Šulc i koautori (Schulz et al. 2000: 368) koje Tanasković i Mitrović, kao što je ranije rečeno, koriste kao izvor pri izradi *Gramatike*. Osim navedenih velikih propusta, napravljena je u teorijskom objašnjenju i materijalna greška time što je rečeno da nakon ovog složenog (irealno) pogobenog veznika sledi glagol. Da, tako je, glagol može doći nakon ovog veznika, ali tada semantički rezultat nije više pogodbeni/kondicionalni smisao, već opominjanje, podsećanje, ili upozoravanje.¹⁴

14 Lep primer glagolske rečenice nakon veznika „law lā” nalazimo u Kuranu/Kur'anu [43: 31] gde se iz preвода vidi da nema ni traga pogodbenom prizvuku:

Neetičnost ili naučnički nemar?!

Još jedna zamerka *Gramatici* koja zadire i u temu etičnosti i jednog u današnjoj Srbiji i pomalo već pomodnog diskursa o plagijacijama, zapravo govori o suštinskom naučnom doprinosu dela koje prikazujemo. Autorski par Tanasković – Mitrović u *Predgovoru* svoje *Gramatike* navodi:

„Uz sve gramatičke partije trudili smo se da damo što više primera, koje smo uzimali uglavnom iz novinskih, publicističkih i književnih tekstova, budući da autentičnost materijala obezbeđuje 'prirodnost'. U izvesnoj meri preuzimani su i primeri iz već postojećih gramatika arapskog jezika. Ovakvim pristupom nismo, međutim, mogli da navedemo ujednačen broj primera za svaku gramatičku jedinicu” (Tanasković, Mitrović, 2005, 2011: 3–4).

Nažalost, nismo bili u prilici da pregledamo sve gramatike koje autori navode u literaturi svoje *Gramatike*, jer nam mnoge nisu bile dostupne – pre svega izvrsne ruske – ali smo svejedno primetili da je preuzimanje primera onako kako ga autori definišu „u izvesnoj meri”, u procesu obrade pojedinih gramatičkih jedinica u *Gramatici* itekako uzelo maha, i prostora.

Kod upitnih rečenica (stranice 354–357), od dvadeset i šest navedenih primera autori su petnaest skoro u potpunosti, uz neznatne izmene, prepisali iz *Syntax of Modern Arabic Prose* V. Kantarina, a tri iz Rajtove (Wright) gramatike.¹⁵ Time je samo u ovoj gramatičkoj jedinici manje od trećine autentičnih

“وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَى رَجُلٍ مِّنَ الْقُرَيْشِيِّينَ عَظِيمٍ”

„I dodaše: 'Trebalo je da ovaj Kur'an bude objavljen nekom znamenitom čovjeku iz ova dva naselja!’” (Duraković 2004: 491).

Uostalom, složenu upotrebu veznika „law lā” majstorski je minuciozno objasnio Rajt u svojoj čuvenoj gramatici, koju autori takođe navode u literaturi svoje *Gramatike* (Wright II 1979: 310).

- 15 Drugi i peti primer (Cantarino I 1974: 136) uporediti sa prvim i drugim (Tanasković, Mitrović 2005, 2011: 354); potom četvrti u *Gramatici* (Ibid.) uz izmenjenu jednu reč identičan je šestom primeru kod Kantarina (Cantarino I 1974: 136). Zatim, prvi, sedmi, deveti i deseti primer u *Gramatici* (Tanasković, Mitrović 2005, 2011: 355) uporediti sa prvim primerom kod Kantarina (Cantarino I 1974: 137), potom šestim na stranici 139 (Ibid.) i devetim primerom koji predstavlja uvodni deo pomenutog devetog primera u *Gramatici*, i na kraju petim primerom na str. 140 (Ibid.). Dalje, prvi, treći, četvrti, peti, šesti, sedmi i osmi primer (Tanasković, Mitrović 2005, 2011: 356) identični su sedmom uz izmenjen zamenski sufiks na kraju, jer nije kao u originalu u pitanju treće lice množine muškog roda već prvo lice množine (Cantarino I 1974: 141), šestom i skraćenom sedmom uz par izbačenih reči iz originala (Ibid.: 163), zatim sedmom i osmom (Ibid.: 166) i na kraju šestom i osmom (Ibid.: 165). Treća rečenica (Tanasković, Mitrović 2005, 2011: 357) je u skraćenom obliku, ispuštanjem dela odgovora u originalu, preuzeta prva (Cantarino 1974 I: 167).

Uporedi i četvrtu (Tanasković, Mitrović 2005, 2011: 355) i drugu rečenicu (Ibid.: 356) sa identičnim rečenicama u odeljku „Interrogative Sentences” kod Rajta (Wright II 1979: 307, 311) – pritom obraćanjem pažnje i na vokalsku grešku koja je uneta u procesu

primera, odnosno onoga što autori u *Predgovoru* najavljuju kao 'prirodnost'. Pritom, princip da su neki primeri izmenjeni u jednoj reči, ili je jedan manji deo izostavljen, smatramo posebno neetičnim.

Pri obradi realnih pogodbenih rečenica (stranice 376–379) autori ceo jedan segment (čak sedam primera!) preuzimaju iz Kauvanove gramatike, uz dva primera od V. Kantarina.¹⁶

U delu o „kāna wa aḥawātuhā” (stranice 201–204), u osnovi već dosta škrtom u pogledu primera, od ukupno trideset i sedam navedenih primera, autori, uz neznatne izmene reči kod četiri rečenice, preuzimaju čak četrnaest primera iz Kauvanove gramatike.¹⁷ A to je prava šteta, jer štampa, odnosno novinski i publicistički tekstovi, pa i književni koje autori navode da su konsultovali, zasigurno obiluju primerima sa, kako ih autori *krste*, modalnim glagolima.¹⁸

prepisivanja primera, jer je umesto kao što kod Rajta ispravno stoji هل أعلمتني؟ napisano هل أعلمتني؟

O trećem primeru preuzetom iz Rajta, modifikovanom na „interesantan” način, biće kasnije u radu reči.

- 16 Prvih pet rečenica na stranici 376, šesta rečenica na stranici 377, i prva i treća na stranici 378 (Tanasković, Mitrović 2005, 2011) iste su rečenice koje nalazimo kod Kauvana (Cowan 1958: 195, 198, 199, 196). Primeri preuzeti iz Kantarinovog dela, prvi na stranici 315 i četvrti na stranici 317 (Cantarin III 1975) nalaze se u *Gramatici* na str. 378 kao četvrti i poslednji primer po redu (Tanasković, Mitrović 2005, 2011).
- 17 Treći primer u drugoj tabeli (Tanasković, Mitrović 2005, 2011: 201) identičan je drugom primeru (Cowan 1958: 178), potom na str. 202 osmi, jedanaesti i dvanaesti primer koji navode Tanasković i Mitrović su zapravo prepisani peti, sedmi i osmi primer iz Kauvana (Ibid.). Potom drugi, peti, deveti, jedanaesti i dvanaesti primer (Tanasković, Mitrović 2005, 2011: 203) jesu prepisani četvrti (Cowan 1958: 180), proširen preuzeti deseti (Ibid.: 178), i dalje petnaesti, šesnaesti sa predmetnutom upitnom česticom „’a”, te sedamnaesti (Ibid.). Prvi, osmi, deveti i deseti primer (Tanasković, Mitrović 2005, 2011: 204) prepisani su primeri koji se mogu naći na stranici 179, s tim da je pomenuti deseti u *Gramatici* modifikovan sedmi primer kod Kauvana (Cowan 1958), a i drugi primer (Tanasković, Mitrović 2005, 2011: 204) deo je devete rečenice iz, kao što smo pokazali, obilato korištene Kauvanove „Prolegomene” (Cowan 1958: 181).
- 18 D. Tanasković i A. Mitrović su se u svojim ranijim arabističkim radovima bavili i gramatičkom terminologijom, uglavnom kritički se osvrćući na terminološka rešenja u ranijim gramatikama arapskog jezika objavljenim na prostoru nekadašnje SFRJ. Ipak, kada su sâmi imali priliku da se sa tim „problemom” praktično uhvate u koštac u svojoj *Gramatici*, nisu ga rešili, jer navode sledeće:
 „U toku rada na *Gramatici arapskog jezika* pred autorima je bio još jedan veliki problem, a to je upotreba gramatičke terminologije. Opredelili smo se za sistem dubleta/tripleta, mada ne smatramo da je on najbolje rešenje” (Tanasković, Mitrović 2011: 4).
 Tema (gramatičke) terminologije u arapskom jeziku jeste složena, međutim pojedina rešenja autorâ *Gramatike* nisu najsretnije odabrana, pa tako i sintagma „modalni glagoli”, ne samo da nije odgovarajući ekvivalent, već je i nespretno odabran adekvat.

Zaključak

Pored Univerziteta u Beogradu, *Gramatika* se u vidu obavezne i dopunske literature koristi(la?) i na Fakultetu islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu.²⁰ Nije nam poznato da je urađen kompletan prikaz *Gramatike* do sada, osim u pomenutoj neobjavljenoj magistarskoj radnji T. Kojić.

U pogledu ranije navedene važnosti koju D. Tanasković pripisuje sintaksi zanimljivo je pomenuti članak profesorice dr Amire Trnka-Uzunović u kojem, obrađujući sintaksički opus partikule „ḥattā” (u funkciji veznika, predloga, partikule otpočinjanja i konjunktivne partikule), autorka na jednom mestu poredi *Gramatiku* sa udžbenikom R. Božovića i konstatuje da „[z]a razliku od Božovića, autorski par Tanasković – Mitrović ne navodi niti napomenu o specifičnostima upotrebe ove partikule” (Trnka-Uzunović 2019: 50). Odlomak svoje magistarske teze posvećen *Gramatici* (stranice 103–115) T. Kojić, s druge strane, završava decidno pohvalnom ocenom:

„До појаве *Грамати́ке арапског језика* Дарка Танасковића и Анђелке Митровић у универзитетској настави коришћене су грамати́ке и уџбеници који нису рађени за наставу на универзитету. У настави арапског језика на универзитетском нивоу био је очигледан недостатак нормативне грамати́ке која би методолошки следила принципе и развој европске арабистике. *Грамати́ка* одговара свим овим захтевима и чврста је основа за даљи развој српске арабистике засноване на принципима европске арабистике и савременим тенденцијама у методици наставе страних језика” (Kojić 2007: 114–115).

Mi se ne možemo složiti sa citiranom konstatacijom, pogotovo ne u tome da je *Gramatika* čvrst oslonac za razvoj arabistike, pa makar ona bila i nacionalna, odnosno konkretno ovde srpska, jer iako autorski tim jeste uključio sistematizaciju prema evropskoj arabistici, savremene tendencije u metodici nastave stranih jezika nisu uzete u obzir. Odabrani primeri nisu pojasnili čvrsta mesta sintaksičkog *veza* u arapskom jeziku. Primeri su počesto neusklađeni sa teorijskim objašnjenjima i *vice versa*. Autori su primere preuzimali bez korektnog etičkog i naučničkog navođenja podataka o izvoru.

U ovakvom tipu priručnika kao što je *Gramatika*, koji pretenduje na to da bude udžbenik na univerzitetskom nivou, moralo je svakako uz filološku analizu biti daleko više nefiloloških izvora (Killean 1984: 228), jer zašto onda

20 Kao dopunska literatura na predmetima Učenje Kur’ana (Kiraet) II, Arapski jezik I, II, III i IV za 2016. godinu.

Vidi: https://fin.unsa.ba/wp-content/uploads/2019/02/FIN-I_ciklus-revizija_NPP-2016.pdf (datum poslednjeg pristupa 01. 03. 2022.); kao obavezna literatura na predmetima Arapski jezik za pedagoge I, II, III, IV za 2019. godinu. Vidi: <http://docplayer.rs/178088602-Univerzitet-u-sarajevu-fakultet-islamskih-nauka.html> (datum poslednjeg pristupa 01. 03. 2022.).

nije bilo lakše, da parafraziramo upravo D. Tanaskovića, samo prevesti jednu stranu gramatiku, uz to i bogatiju primerima i objašnjenjima.²¹

Nadasve, to da su autori Tanasković i Mitrović konsultovali već poprilično zastarele gramatike najbolje se vidi iz toga da je već 2006. godine, povodom metodičkih pitanja u nastavi arapskog jezika, ugledni evropski i svetski autoritet u oblasti arabistike, najmehenski profesor K. Fersteh (Versteegh) napisao sledeće:

„For a long time, the lack of reliable reference grammar was sorely felt. Most students had to make do with the old-fashioned grammar of Classical Arabic by Wright (1859-1962), or with the shorter grammar in German by Fischer (1972). The new reference grammar by Badawi, Carter, and Gully (2004) and the new reference syntax (in German) by El-Ayoubi, Fischer, and Langer (2001-) have finally filled this gap (Versteegh 2006: 9).²²

Naglasimo, podsećanjem, da autorski tim kao literaturu u *Gramatici* navodi prve dve, ali ne i druge knjige o kojima je pisao K. Fersteh.

Autori Tanasković i Mitrović, doduše, ostavljaju prostor „za eventualno novo, prošireno izdanje u kome će, kroz nastavnu praksu, svakako, biti doradene fonetika i sintaksa i otklonjeni uočeni nedostaci.” (Tanasković, Mitrović 2005, 2011: 4).²³ Iako je između dva izdanja *Gramatike* proteklo pet školskih godina nastavne prakse, izdanje iz 2011. suštinski je i sadržajno ostalo isto – od prvog se razlikuje samo u donekle ispravljenim štamparskim greškama, i to ne kompletno savesno, i tek nekolikim minornim izmenama.

21 U intervjuu 30. septembra 2021. godine u emisiji Klub 2 na Radio Beogradu 2, govoreći o ideji da napiše delo *Islam – dogma i život*, D. Tanasković napominje na koji je način izbegao pisanje samo još jedne knjige o islamu, o kojem je već postojala obimna literatura. Objasnjava da je čak mislio da bi svrsishodnije bilo prevesti neku dobru knjigu svetskih islamologa na naš jezik, da ne bi ponavljao rečeno i možda napravio greške koje drugi nisu pravili. Zanimljivo je stoga zašto i za gramatiku arapskog jezika nisu primenjeni isti standardi.

Vidi link: https://www.rts.rs/page/radio/sr/story/24/radio-beograd-2/4533236/prof.-dr-danko-tanaskovic.html_i od 5'24" do 6' (datum poslednjeg pristupa 09. 09. 2022.).

22 Vidi: El-Aīyūbī, H. et al.

- (2001). *Syntax der arabischen Schriftsprache der Gegenwart – Das Nomen und sein Umfeld, Teil I, Band 1*. Wiesbaden: Reichert.
- (2003). *Syntax der arabischen Schriftsprache der Gegenwart. Die konnektiven Wortarten des Nomens – Pronomina, Adverbien, Präpositionen, Teil 1, Band 2*. Wiesbaden: Reichert.
- (2010). *Syntax der arabischen Schriftsprache der Gegenwart – Die Verbalgruppe, Teil 2*. Wiesbaden: Reichert.

23 Fonetikom se u ovom prikazu nismo bavili jer, po priznanju autorâ, *Gramatika* u ovoj oblasti ne donosi ništa novo: „Fonetika arapskog jezika data je samo u osnovnim crtama, jer na našem jeziku postoji univerzitetski udžbenik za tu oblast Srđana Jankovića, *Arapski izgovor: s osnovama arapskog pisma*” (Tanasković, Mitrović 2005: 3).

A. Mitrović pri analizi *Gramatike arapskog jezika za I i II razred klasične gimnazije* B. Korkuta, na njegove navode da će sačiniti drugi deo udžbenika za III, IV i V razred i dopuniti i prilagoditi ga višem uzrastu, komentariše da „[k]ako ovaj drugi deo nikad nije izašao iz štampe, teško je o pomenutim problemima bilo šta određenije reći, još teže izreći bilo kakav konkretan vrednosni sud” (Mitrović 1996: 48). Mitrović još jednom na narednoj stranici svoje objavljene doktorske radnje potencira ovo zapažanje: „a budući da se udžbenik za III, IV i V razred nikada nije pojavio, Korkutovo rešenje, a isto tako i obrazloženje teško je vrednovati” (Mitrović 1996: 49). Na isti način gramatiku B. Korkuta mnogo godina ranije komentariše i D. Tanasković:

- „[A]utor је најавио удџбенике за више разреде класичне гимназије [...] али се они ни до данас нису појавили” (Танасковић 1972: 32).

i

- „Најтеже је нешто одређеније рећи о ’Граматици’ арапског језика Бесима Коркута, првенствено због тога што се њен други део никада није појавио у јавности, мада је, по неким обавештењима, био спреман за штампу” (Ibid.: 34).

Možemo stoga, slobodno, s ove vremenske distance slično reći i u slučaju *Gramatike* autorskog tima Tanasković – Mitrović. Izdanje sa najavljenim *popravljkama* nije se ni više od deset godina nakon drugog – suštinski neizmenjenog – pojavilo. Uz to moramo da iskažemo i žal u pogledu toga što je propuštena jedinstvena prilika „ispipavanja” kvaliteta *Gramatike* u nastavi sa studentima. Predviđena nastavnim planom i programom mogla je uz, neretko, originalne sugestije mladih kolega studenata arapskog jezika, tokom nastave biti već napola unapređena. Pa nije li tako nastala i čuvena gramatika Antoana Isaka Silvestre de Sasiya (Antoine Isaac Silvestre de Sacy) – na osnovu njegovih predavanja u periodu od jedne decenije (Fück 1955: 144)?!

Objašnjenja u *Gramatici arapskog jezika* D. Tanaskovića i A. Mitrović na srpskom data su školski precizno, ali suviše koncizno, dominantno iz indoevropske prizme poimanja jezičkih zakonomernosti i sa svim prednostima i nedostacima koje takav pristup nosi kada je u pitanju analiza jezika semitskog porekla. Tu su autori ostali verni sebi, odnosno tome da „писац удџбеника арапског језика за неарапе мора водити рачуна о сасвим другачије ’граматизованој’ свести и начину мишљења оних којима жели да помогне” (Танасковић 1984: 133).

U određenoj meri se *Gramatici* može odati priznanje za delove o morfoloiji, gde su date tabele uz sistematizaciju građe, koja uistinu nije klasična. Međutim, u tim tabelama ima i previše grešaka. Na primer, imenica mesta je data oblikom „mif‘al” a ne „maf‘il” (Tanasković, Mitrović 2005, 2011: 60), te se daljim uvidom u poglavlje „Imenice sa značenjem instrumenta” (Ibid.: 62) gde je jedan od navedenih oblikâ – „mif‘al” – može pogrešno zaključiti

da su paradigme *nomen loci* i *nomen instrumenti* identične. Onda se, primera radi, glagol „ḥayya” („živeti”, „postojati”) navodi grafički pogrešno i kao „ḥayyā” sa skraćenim elifom (ar. elif maqṣūra) na kraju (Ibid.: 150). Takođe je zbunjujuće i to što se kod navođenja morfoloških oblika za participe krnjeg glagola u drugoj glagolskoj vrsti pogrešno navodi da particip pasivni ima isti konsonantski/grafički oblik kao i particip aktivni (Ibid.: 147).

U sâmom finišu ovog *dubokog* prikaza sve se spaja u jednu tačku, kao što je to uostalom sa arapskim i slučaj kada mu se metodički pristupi na odgovarajući način. Autori pri obradi lekseme „mā”, kada se ona javlja u funkciji odrične čestice za perfekat (Tanasković, Mitrović 2005, 2011: 35), ne samo da ne pominju da je ona maltene univerzalno sredstvo za negiranje u dijalektima, već nisu objasnili ni to da se ona neretko u klasičnom jeziku javlja i za negiranje imperfekta. Samo nepominjanje bi bio i zanemarljiv propust da autori nisu pri objašnjavanju iste lekseme kao polivalentnog zameničkog elementa u okviru poglavlja o upitnim zamenicama – konkretno u primerima za upitnu zamenicu „ayy/ayya” (Ibid.: 289–293) – naveli primer koji, uz izostanak bilo kakvog objašnjenja drugde u *Gramatici*, zbunjuje čak i studente završnih godina. Naime, u navedenom primeru čestica „mā” negira upravo imperfekat:

”وَمَا تَدْرِي تَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ”

Ni jedna živa duša ne zna u kojoj će zemlji umreći”

(Ibid.: 292).

Dakle, nije jasno koji je sloj arapskog jezika predmet *Gramatike*. Primeri su, kao što smo već pokazali, navođeni traljavo, te umesto da studentu pomognu, neretko ga dodatno zbunjuju otvarajući nova pitanja koja mahom ostaju bez odgovora. Upravo prethodno citirani primer jeste deo ajeta [31:34], i smatramo da je to trebalo iskoristiti da se ukaže na posebnosti klasičnog jezika, čime bi se neminovno oslobodio i prostor za dijalekte, a što bi sve u krajnjoj instanci pospešilo komunikativni aspekt kojem autori deklarativno teže.

Iako Tanasković i Mitrović još na dva mesta navode delove ajeta iz *Kurana/Kur’ana* [3:102]; [3:135] (Ibid.: 48, 264), u *Gramatici* se da osetiti izvesno nastojanje da se kuranski/kur’anski jezički segment pomalo suzbije kao ravnopravan i aktivan činilac u jezičkoj realnosti arapskog jezika. U vezi s tim navešćemo jednu „slučajnost”. Na stranici u Rajtovoju gramatici sa koje autorski par već preuzima jedan primer (Wright II 1979: 307), javlja se i rečenica, odnosno deo ajeta [2:77], a što se u *Gramatici* preslikava izmenom datog ajeta. Umesto dela ajeta koji navodi Rajt:

”أَوْ لَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُبْسِرُونَ”

autorski tim Tanasković – Mitrović *konstruiše* sledeće:

”أَلَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يَعْمَلُونَ” (Tanasković, Mitrović 2005, 2011: 355).

Primer je gramatički ovde korektan, međutim izmenjen je početak ajeta izostavljanjem veznika „wāw” i načinjen je previd(?) u delu pre samog završetka ajeta.

Ukoliko čak i zanemarimo *Kuran*/Kur'an kao važan segment u proučavanju arapskog jezičkog i gramatičkog sklopa, svakako ga ne možemo dokinuti u kulturološkom smislu. Dovoljno je navesti činjenicu da su oko devedeset posto svih Arapa muslimani, te stoga tokom svog života već od najranijih dana, u manjoj ili većoj meri, bivaju izloženi tekstu Kur'ana (Holes 1995: p. 3–4). Podsećajući još jednom na izjavljenu nameru autora da pospeše komunikativnu kompetenciju studenata, ne treba zaboraviti da se kulturološki segment u savremenoj metodici navodi kao jedna od komponenti neophodnih za ovladavanje stranim jezikom – tzv. „cultural skill” (Brustad et al. 2011: xiii). Stoga je makar na ovih nekoliko mesta moralo biti naznačeno da se radi o odlomcima iz Kurana/Kur'ana, uz posebnu opreznost i pri prevodu tumačenja.²⁴

Ova normativna gramatika arapskog jezika na srpskom jeziku, relativno malog obima i sa puno propusta, dobar je model za to kako gramatiku arapskog jezika ne treba pisati. Ili drugim rečima, odnosno citatom ocene sâmog D. Tanaskovića jednog drugog priručnika – „При састављању нових уџбеника треба му, међутим, прилазити с опрезношћу” (Tanasković 1972: 34).

Svakako, ni ovakvu gramatiku nije bilo lako napisati. I autor ovog teksta je toga svestan. Međutim, glavni poticaj za ovaj prikaz dolazi od *esnafske* kritike, koju su dugi niz godina u svojim člancima ugledni i uticajni autori, D. Tanasković i A. Mitrović iz centra nekadašnje jugoslovenske prestonice upućivali svojim kolegama – autorima do tada objavljenih gramatika – ponajviše onim u Bosni i Hercegovini. Termin „esnafski” ovde upotrebljavam upravo u značenju koje su mu pridavali autori čiju smo *Gramatiku* prikazali:

„Ovladavanjem tehnike kritičkog izdavanja teksta sticala se 'ulaznica' u orijentalistički esnaf, a sam Fehim Bajraktarević je doktorsku disertaciju smatrao nekom vrstom 'majstorskog ispita'” (Mitrović 1996: 14).

Uvidom u sadržaj *Gramatike arapskog jezika*, sa iskrenim žaljenjem možemo da konstatujemo da su konsultovani teorijski radovi-kritike D. Tanaskovića i A. Mitrović ostali mrtvo slovo na papiru. Smatramo da metodika (nastave) arapskog jezika ne može biti ni do kraja *arabizovana*, ali ni u potpunosti izdvojena iz svoje klasične *priče*, a nipošto *dekuranzovana*/

24 Korisno je podsetiti ovde i na postojanje savremenih studija koje upravo koriste *Kuran*/Kur'an kao važnu istorijsku komponentu u proučavanju arapskog jezika, i njegovih dijalekata. Vidi npr: Al-Jallad, A. (2018). „The Etymology of Ḥattā”. In: *To the Madbar and Back Again. Studies in the languages, archeology, and cultures of Arabia dedicated to Michael C.A. Macdonald*. eds. L. Nehmé and A. Al-Jallad. Leiden: Brill, pp. 338–345.

dekur'anizovana. Dostignuća evropskih i zapadnih orijentalista moraju bez sumnje biti uzeta u obzir, ali takođe sa jasnim ciljem i merom.

Literatura

- Allen, Roger, „Arabic Proficiency Guidelines“, *Al-‘Arabiyya: Journal of the American Association of Teachers of Arabic*, vol. 18, pp. 45–70, Georgetown University Press, Washington DC, 1985.
- Badawi, El-Said, et al., *Modern Written Arabic: a Comprehensive Grammar*, Routledge, London/New York, 2004, 2016.
- Belnap, Kirk. R., „Lessons Learned and Empirical Data from Twenty-Five Years of Using an Integrated Approach“, *Arabic as One Language – Integrating Dialect in the Arabic Language Curriculum*, ed. Mahmoud Al-Batal, pp. 36–53, Georgetown University Press, Washington DC, 2018.
- Božović, Rade, *Udžbenik arapskog jezika sa vježbankom i rječnikom*, Čigoja, Beograd, 1995.
- Brustad, Kristen, et al., *Al-Kitaab fii ta‘allum al-‘Arabiyya = Textbook for beginning Arabic with Website, part one*, Georgetown University Press, Washington DC, 2011.
- Cantarino, Vicente, *Syntax of Modern Arabic Prose - The Compound Sentence [Volume Three]*, Indiana University Press, Bloomington/London, 1975.
- Cantarino, Vicente, *Syntax of Modern Arabic Prose - The Expanded Sentence [Volume Two]*, Indiana University Press, Bloomington/London, 1975.
- Cantarino, Vicente, *Syntax of Modern Arabic Prose - The Simple Sentence [Volume One]*, Indiana University Press, Bloomington/London, 1974.
- Cowan, David, *An Introduction to Modern Literary Arabic*, Cambridge University Press, London/New York, 1958.
- Duraković, Esad, *Kur'an s prijevodom na bosanski jezik*, Svjetlost, Sarajevo, 2004.
- Fischer, Wolfdietrich, *Grammatik des klassischen Arabisch*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1987.
- Fück, Johann, *Die Arabischen Studien in Europa – bis in den Anfang des 20. Jahrhunderts*, Otto Harrassowitz, Leipzig, 1955.
- Holes, Clive, *Modern Arabic – Structures, Functions and Varieties*, Longman, London/New York, 1995.
- Janković, Srđan, *Arapski izgovor s osnovama arapskog pisma*, Svjetlost, Sarajevo, 1987.
- Killean, G. Carolyn, „The Development of Western Grammar of Arabic“, *Journal of Near Eastern Studies*, vol. 43, pp. 223–230, 1984.
- Кoјић, Таtјана, *Граматике и уибеници на српском (српскохрватском) језику*, необјављена магистарска теза, Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2007.

- Loop, Jan, „Introduction“, *The Teaching and Learning of Arabic in Early Modern Europe*, ed. Jan Loop et al., vol. 3, pp. 1–12, Brill, Leiden/Boston, 2017.
- Митровић, Анђелка, „Наша арабистика и болоњска реформа“, *Оријенталистика*, ed. Анђелка Митровић, pp. 289–326, Универзитет у Београду, Филолошки факултет, 2019.
- Митровић, Анђелка, „Ислам као загонетка“, *Летопис Матице српске*, год. 185, књ. 484, св. 4, pp. 595–605, 2009.
- Mitrović, Anđelka, *Arapski jezik 1*, „Megatrend“ univerzitet primenjenih nauka, Beograd, 2002.
- Mitrović, Anđelka, *Arapski jezik 2*, „Megatrend“ univerzitet primenjenih nauka, Beograd, 2001.
- Mitrović, Anđelka, *Naučno delo Fehima Bajraktarevića*, Filološki fakultet Beogradskog univerziteta, 1996.
- Ryding, Karin, C., *Modern Standard Arabic*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
- Schulz, Eckehard et al., *Standard Arabic – An Elementary – Intermediate Course*, Cambridge University Press, 2000.
- Šehić, Faruk, *Knjiga o Uni*, Buybook, Sarajevo, 2018.
- Tanasković, Darko; Mitrović, Anđelka, *Gramatika arapskog jezika*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2005, 2011.
- Танасковић, Дарко, „Summa арапске граматике“, *Филолошки преглед*, XXVI, pp. 1–2, 1999.
- Tanasković, Darko, „Франческо Габријели као историчар арапске књижевности“, *Арапска књижевност*, Франческо Габријели, Свјетлост, Сарајево, pp. 293–321, 1985.
- Танасковић, Дарко, „Rade Božović, *Udžbenik arapskog jezika sa vježbankom i rječnikom*, Starješinstvo Islamske zajednice Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Slovenije, 1984, 328 страна“, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор на ћирилици*, Свеска 1–4, Књига 49 и 50, pp. 132–143, 1984.
- Tanasković, Darko, *Arapski jezik u savremenom Tunisu (diglosija i bilingvizam)*, Filološki fakultet Beogradskog univerziteta, 1982.
- Tanasković, Darko, „Koji arapski jezik učiti?“, *Filološki pregled*, vol. 18, br. 1–4, pp. 63–71, 1980.
- Tanasković, Darko, „’Autobiografija’ Usame Ibn Munkiza – Jedinstveni jezički spomenik“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 26, pp. 233–269, 1978.
- Танасковић, Дарко, „Наша арабистика и арапска граматика“, *Живи језици*, XIV, бр. 1–4, pp. 31–44, Београд, 1972.
- Trnka-Uzunović, Amira, „Specifičnosti partikule *هَاتتَا* u arapskom jeziku“ *Anali GHB*, XXVI, pp. 47–61, Sarajevo, 2019.

- Turner, Mike, „An Integrated Moroccan and Modern Standard Arabic Curriculum for First-Year Learners”, *Arabic as One Language – Integrating Dialect in the Arabic Language Curriculum*, ed. Mahmoud Al-Batal, pp. 134–153, Georgetown University Press, Washington DC, 2018.
- Versteegh, Kees, „History of Arabic Language Teaching”, *Handbook for Arabic Language Teaching Professionals in the 21st Century*, ed. Kassem M. Wahba et al., pp. 3–12, Lawrence Erlbaum Associates Publishers, Mahwah/New Jersey/London, 2006.
- Wright, William, *A Grammar of the Arabic Language Vol. I & II*, Cambridge University Press, London/New York/Melbourne, 1979.
- Younes, Munther, *The Integrated Approach to Arabic Instruction*, Routledge, London/New York, 2014.
- Younes, Munther, „An Integrated Approach to Teaching Arabic as a Foreign Language”, *Al-‘Arabiyya: Journal of the American Association of Teachers of Arabic*, vol. 23, no.1/2, pp. 105–122, Georgetown University Press, Washington DC, 1990.

Web-stranice

- <http://www.fil.bg.ac.rs/akreditacija-oas-jkk/>
- http://anurs.org/public/data/images/news/Darko_Tanaskovic_biografija_bibliografija.docx
- https://fin.unsa.ba/wp-content/uploads/2019/02/FIN-I_ciklus-revizija_NPP-2016.pdf
- <http://docplayer.rs/178088602-Univerzitet-u-sarajevu-fakultet-islamskih-nauka.html>
- <https://www.rts.rs/page/radio/sr/story/24/radio-beograd-2/4533236/prof.-dr-darko-tanaskovic.html>

Quintessence of half-Learnedness as a Legacy

Summary

Methods in the field of teaching Arabic language are quite vibrant nowadays. An unavoidable part of its mosaic is taken by discussions on the proper methodological manner for compiling a textbook/grammar of Arabic.

In this article we examine a theoretical *Weltanschauung* (i.e. worldview) presented by two Serbian retired full professors of Arabic language, Darko Tanasković and Anđelka Mitrović, directed at the grammars of the Arabic Language written mainly by Bosniak/Bosnian authors in former Yugoslavia. Namely, over the course of the seventies, eighties and nineties Tanasković and Mitrović suggested in numerous articles that the classical or traditional model used in these grammars should be abandoned in favour of contemporary European methodological systematisation.

In year 2005, these two professors co-authored *Grammar of Arabic Language (Gramatika arapskog jezika, 2005, 2011)*. Yet a detailed review of this grammar show that although Tanasković and Mitrović managed to detach it from the classical systematisation they failed to implement the contemporary approach that they had so vehemently and continuously preached throughout the closing decades of the 20th century.

Keywords: Arabic language, grammar, classical approach, contemporary approach, „typographical” errors, Ethics, scientific contribution.